HOOFDSTUK XVIII

DE DOELEINDEN DER TREND- EN CONJUNCTUURPOLITIEK

141. Wij zullen in dit hoofdstuk de *doeleinden* der trend- en conjunctuurpolitiek nader omschrijven en beginnen met de economische ontwikkeling te schetsen die o.i. als ideaal dezer politiek moet worden beschouwd.

Ten aanzien van deze ideale ontwikkeling zijn uiteraard nog uiteenlopende meningen mogelijk; het is niet te vermijden dat hierin een enigszins subjectief element wordt gelegd. Wij zullen t.a.v. belangrijke controversen natuurlijk gelegenheid hebben, onze mening met andere te vergelijken.

Wij geven de schets van de ideale ontwikkeling eerst voor een land zonder buitenlandse handel; d.w.z. de wereld als geheel of bij benadering voor een groot, bijna autark gebied. Het gaat hierbij om het aangeven van de hoofdtrekken ener zodanige volkshuishouding. Details interesseren ons niet. Deze hoofdtrekken worden door de volgende grootheden vastgelegd:

1. de omvang van de productie;
2. de hoogte van het prijspeil;
3. de grootte van de geldomloop;
4. de verdeling der inkomens over de voornaamste groepen van personen;
5. de besteding der inkomens aan verbruik en investeringen;
6. de grootte van de overheidshuishouding, d.i. de hoogte der belastingen en van de staatsschuld.

De *omvang der productie* dient zo groot mogelijk te zijn en tot stand te komen door inschakeling van alle productieve krachten — d.w.z. alle arbeid, alle kapitaal en alle grond die tot medewerking bereid zijn. Onvrijwillige werkloosheid van deze productiefactoren, in het bijzonder arbeid, dient vermeden te worden, voorzover dit

mogelijk blijkt. Uiteraard hangt daarbij nog veel af van de lengte van de arbeidstijd. Deze moet zo dicht mogelijk de wensen van de meerderheid der werkenden benaderen, waarbij hun de keuze aldus moet worden gesteld: bij langere werktijd een daarmee overeenkomend hoger loon, bij kortere een overeenkomstig lager loon. Vermoedelijk zal de aldus gekozen werktijd niet ver van die van acht uur per dag afwijken. Wanneer in de toekomst de productiviteit zich verder ontwikkelt, zal een verdere verkorting van de arbeidstijd zeer goed mogelijk zijn.

Men kan zich afvragen of er voldoende kapitaalgoederen (en grond) voor de tewerkstelling van alle gegadigden zullen zijn. Voor de ontwikkeling op de lange baan is dit geen vraag. Bij elke hoeveelheid dier productiefactoren kan zich een evenwicht instellen; dit evenwicht zal worden gevonden met behulp van de prijsvorming. In een kapitaalrijk land zal een lage rentevoet heersen, waardoor de afzonderlijke bedrijven per arbeider grote kapitalen zullen geïnvesteerd hebben; in een kapitaalarm land zal een hoge rentestand heersen met dienovereenkomstige zuinigheid in het kapitaalgebruik. Overeenkomstige overwegingen gelden voor het gebruik van grond. Ook de verdeling der activiteit over de verschillende bedrijfstakken zal daardoor beïnvloed worden.

Uit het voorgaande volgt, dat wij als doeleinden verwerpen: a) de schommelende beweging die de huidige conjunctuur vormt en b) een stabilisatie der productie en der werkgelegenheid op een lager peil dan dat der volle bezetting, zoals wij deze laatste verstaan. Uiteraard kan men er over twisten of men de stabilisatie op een peil van (ongeveer) volle bezetting wil beschouwen als conjunctuurpolitiek alleen dan wel als een combinatie van conjunctuur- en structuurpolitiek. Velen die als conjunctuurpolitiek in de engere zin alleen beschouwen het stabiliseren van de schommelingen op hetzelfde gemiddelde peil als dat van een conjunctuurgolf, zullen niettemin toch voorstanders zijn van een structuurpolitiek die het aldus gestabiliseerde peil als geheel omhoog brengt. Wij zullen nog nader onderzoeken of een dergelijk program uitvoerbaar moet worden geacht; wij menen van wel; en dan is het duidelijk dat het te verkiezen is boven een van stabilisatie op het gemiddelde peil. Bij dit alles bedenke men tenslotte, dat stabilisatie hier niet betekent dat het verloop in de tijd horizontaal is, doch dat het eventueel

— afhankelijk van verschillende factoren — een trendbeweging vertoont.

142. De *hoogte van het prijspeil* is, wanneer men op een bepaald ogenblik met een geheel schone lei zou kunnen beginnen en op geen enkele wijze aan het verleden gebonden was, onverschillig. De bekende overweging dat een gelijktijdige verhoging in dezelfde verhouding van alle prijzen tot geen verandering in de omvang en samenstelling der reële productie zou brengen, leert het ons. Wanneer men, zoals in de realiteit niet anders kan, wèl aan het verleden gebonden is, is het prijspeil echter niet onverschillig. Grote veranderingen in beide richtingen (daling of stijging) zijn dan ongewenst, o.m. omdat zij grote winsten voor sommigen, grote verliezen voor anderen betekenen. Bovendien zou daardoor de speculatie bevorderd worden.

Ten aanzien van de verhoudingen tussen de verschillende prijzen zal, wanneer men zich tot de hoofdlijnen van de volkshuishouding beperkt, de voornaamste eis zijn, dat er tussen de prijzen der producten en die der productiefactoren een zodanig verband bestaat, dat ook de grensonderneming geen verlies lijdt. Dit betekent in grove trekken, dat het loonpeil overeenstemt met de grensopbrengst van de arbeid en dergelijke eisen voor de andere productiefactoren.

Er zijn soortgelijke eisen te stellen aan de prijzen der afzonderlijke goederensoorten. Zij moeten zó zijn dat zij evenwicht tussen de gevraagde en de aangeboden hoeveelheid garanderen; daar wij echter slechts de hoofdlijnen van de volkshuishouding bespreken, gaan wij hierop niet nader in. Voor het merendeel der goederen zal dit evenwicht zich vrij gemakkelijk automatisch instellen, wanneer de conjunctuurbeweging is uitgeschakeld. Slechts voor enkele goederen met een lange productieperiode of levensduur (zie de hoofdstukken VIII en XIV) zal men dit doel afzonderlijk moeten stellen.

Naast deze kwestie staat die van de *beweging van het algemene prijspeil.* Heftige bewegingen, naar welke richting ook, zijn, zoals gezegd, in elk geval ongewenst. Zij leiden tot speculatieve winsten of verliezen die op langere termijn steeds heilloze gevolgen hebben. Langzame bewegingen zijn daarom de eis. Daar een langzame daling echter nog tot, zij het kleine, boekverliezen leidt voor hen die goederenvoorraden houden, dus van hen die de economische activiteit

regelen, is een langzame stijging of een stabilisatie waarschijnlijk het heilzaamst voor de volkshuishouding.

143. De meest gewenste grootte van de *geldcirculatie* wordt bepaald door de meest gewenste grootte van de kasvoorraden der afzonderlijke gezins- en bedrijfshuishoudingen. Wanneer er geen bijzondere kas-reserves nodig zijn, door de afwezigheid van heftige prijsbewegingen of van de dreiging van andere stoornissen in het economisch leven, zal de meest gewenste kasvoorraad voor elke soort van huishouding evenredig zijn met de omvang van de te verrichten betalingen gedurende het tijdvak voor hetwelk die kas moet dienen. Dit geldt alleen, wanneer er

(a) geen wijziging komt in het program der betalingen gedurende zo'n periode en

(b) geen wijziging komt in de verhouding, waarin de verschillende soorten van huishoudingen voorkomen.

Er zullen, bij meer gedetailleerde beschouwing, nog meer voorwaarden vervuld moeten zijn, doch wij beperken ons, zoals gezegd, hier tot de hoofdlijnen. Ter toelichting van bovenstaande twee punten mogen enkele voorbeelden worden gegeven. Met het program der betalingen van bv. een arbeidersgezin bedoelen wij tijdstip en grootte der betalingen die dat gezin verricht. Het wordt door een grote regelmaat gekenmerkt, die bv .daaruit bestaat, dat 's Zaterdags den kruidenier, 's Maandags de huur, dagelijks den bakker betaald wordt, enz. In 't algemeen zal er elke week een nieuw inkomensbedrag worden ontvangen, waarvan het meeste gedurende die week weer wordt uitgegeven. De gemiddelde kasvoorraad van het arbeidersgezin is daardoor een klein gedeelte van zijn jaarlijks inkomen. Bij een ambtenaar, die eenmaal per maand betaald wordt, is die kasvoorraad een veel groter gedeelte van zijn jaarinkomen. Wanneer er dus een snelle en sterke vergroting van het aantal ambtenaren zou optreden tegenover een daling van het aantal arbeiders, dan zou de gemiddelde verhouding van kasvoorraad tot jaarinkomen zich eveneens sterk wijzigen. Zodanige verschuivingen, waarop wij onder (b) zinspeelden, geschieden echter slechts langzaam.

De betalingsgewoonten, waarvan wij in het bovenstaande enige voorbeelden behandelden, veranderen ook in het bedrijfsleven slechts

geleidelijk. Zij zouden, behalve door veranderingen in de betalingsperioden voor de lonen, salarissen, grondstoffenleveranties enz. ook kunnen veranderen door zgn. verticale integratie van bedrijven. Al dergelijke processen doen zich echter slechts langzaam en in beperkte mate voor. Inderdaad kan men dus beweren, dat de meest gewenste geldcirculatie ongeveer evenredig met de grootte der totale omzetten, d.i. evenredig met het prijsniveau en met de omvang van de productie zal zijn en in een gestabiliseerde volkshuishouding dus geleidelijk dient te stijgen.

144. Ten aanzien van de *inkomensverdeling* zijn er in de eerste plaats sociale doelstellingen, bv. het realiseren van een gelijkere verdeling en eventueel het beperken van het niet-arbeidsinkomen. Deze raken onze vraagstukken slechts zijdelings en wij laten ze daarom verder buiten beschouwing.

De inkomensverdeling is echter ook van belang voor de besteding van het nationale inkomen; daarop komen wij in de volgende paragraaf terug.

Er is een indirect belang van de inkomensverdeling — en wel speciaal de *functionele* — voor ons probleem; wanneer men nl. wenst dat de hier geschetste economische ontwikkeling zich bij vrije ondernemerswerkzaamheid verwerkelijkt, zal, zoals wij reeds opmerkten, de loonvoet zodanig moeten zijn, dat ook de grensonderneming nog kan bestaan, d.w.z. de loonvoet zal gelijk moeten zijn aan de grensopbrengst van de arbeid. Op deze en soortgelijke „evenwichtsvoorwaarden" komen wij nog terug.

Met vraagstukken van de beïnvloeding der economische bewegingen komen wij weer rechtstreeks in aanraking als wij ons afvragen, hoe *de loonvoet en de rentevoet in de tijd moeten variëren.* De zojuist genoemde gelijkheid van loon en grensopbrengst zou meebrengen dat het loon zich evenredig met het prijsniveau en met de grensproductiviteit van de arbeid zou moeten ontwikkelen; indien — zoals Douglas meent (zie § 60) — de productiefunctie een exponentiële functie is, betekent dit dat de loonvoet zich evenredig met het prijsniveau en met de gemiddelde arbeidsproductiviteit behoort te ontwikkelen.

145. Beschouwen wij vervolgens nog iets nader de *besteding* van het nationale inkomen, in het bijzonder de verdeling over ver-

bruiksuitgaven en besparingen. T.a.v. dit onderdeel der volkshuishouding dienen twee doeleinden te worden gesteld.

Ten eerste dienen fluctuaties in deze beide grootheden zoveel mogelijk vermeden te worden. Dit is het doel der conjunctuurpolitiek. Wanneer de totale productie en het prijsniveau ongeveer stabiel zullen verlopen, zal ook de besteding over verbruik en besparingen stabiel zijn, aangezien, zoals reeds werd opgemerkt, gebleken is dat er een grote regelmaat is in de besteding, genomen gemiddeld over grote groepen der bevolking. Dit zal bijdragen tot een stabilisatie van de nieuwe investeringen. Slechts moet worden opgemerkt, dat langs deze weg de re-investeringen, die immers niet uit het inkomen worden gefinancierd, nog niet tot stabilisatie behoeven te worden gebracht: hierin kan zich het echoprincipe nog vertonen. Het is nodig ook deze schommelingen tot een minimum te beperken.

Ten tweede is het gewenst dat alle besparingen ook inderdaad tot investeringen worden, omdat anders een voortdurende oppotting zou plaatsvinden, die een structurele (een slepende) depressie zou betekenen. De grootte der investeringen hangt o.m. af van de technische mogelijkheden; het is nu denkbaar, dat daarom in een land dat aan de spits van de technische ontwikkeling staat de nieuwe investeringsmogelijkheden beperkt zijn. In een land dat niet aan de spits staat, zullen er allicht nog vele technische mogelijkheden zijn. Wanneer de mogelijkheden begrensd zijn, zal het geen zin hebben de besparingen op een peil te laten, dat hoger ligt dan met deze mogelijkheden overeenkomt. Het kan dan nodig zijn om de besteding van het nationale inkomen te corrigeren.

Voor zover de mogelijkheden geen begrenzing opleggen, is er keus; d.w.z. er kan een kleiner deel van het nationale inkomen voor verbruik worden bestemd, waarvoor dan een jaarlijkse groei van het productieapparaat staat die sterker is of er kan een groter deel verbruikt worden, waarmee een zwakkere groei van het apparaat correspondeert. De keuze tussen deze mogelijkheden zal worden beïnvloed door de relatieve waardering van tegenwoordige en toekomstige welvaart; vroeger meer door wat daarover afzonderlijke personen voor hun eigen welvaart dachten dan wat de gemeenschap daarover voor de gemeenschappelijke welvaart dacht. Hier een concreet in cijfers uitgedrukt doel te stellen is al heel moeilijk.

146. De meest gewenste grootte van de *overheidshuishouding*

in vergelijking tot de volkshuishouding is afhankelijk van een aantal factoren, waarvan er maar een deel tot het gebied van de trend- en conjunctuurpolitiek behoren. Om die reden is een doelstelling alleen op gronden aan deze laatstgenoemde vormen van economische politiek ontleend, onmogelijk. Gezichtspunten die hier meespreken zijn bv. de vraag, welk gedeelte van de menselijke behoeftenvoorziening het beste door de overheid kan geschieden, en de vraag of uit strategische overwegingen aan de overheid een grotere invloed op het economische leven moet toekomen dan op zuiver economische gronden. Deze beide vragen behoren tot het gebied van de structuurpolitiek in engere zin.

Daarnaast heeft de grootte van de overheidshuishouding directe betekenis voor de conjunctuur- en trendpolitiek. Wanneer men bv. van mening is, dat conjunctuurpolitiek vereist een manipuleren van overheidsuitgaven, dan dienen deze laatste een zekere minimale omvang te hebben om voldoende invloed te kunnen oefenen. Wanneer men daarnaast meent dat, ter beperking van de besparingen, belastingen op hoge inkomens moeten worden gelegd van een bepaalde hoogte, dan houdt dat evenzeer een zekere minimumomvang van de overheidshuishouding in. Een overheidshuishouding van de omvang zoals die in de negentiende eeuw gebruikelijk was — minder dan 10 % van het nationale inkomen werd toen bv. in Engeland en Nederland aan belastingen betaald — zou een onvoldoende aangrijpingsvlak voor deze trend- en conjunctuurpolitiek hebben geboden. De omvang van de staatshuishouding is gedurende de Tweede Wereldoorlog groter geweest dan voor een krachtige conjunctuurpolitiek nodig is; ergens tussen deze uitersten zal men het optimum moeten zoeken voor de eerstkomende tijd; de toestand van 1938 is daarvan, naar onze mening, niet ver verwijderd.

Naast deze vragen van de wenselijkheid staan die van de mogelijkheid.

De mogelijkheid, belastingen te innen, hangt af van de welvaart, de vorm van het belastingstelsel, de hoogte der tarieven enz. Het is zeer goed mogelijk dat er grenzen aan de totale opbrengst gesteld zijn, die ver beneden het totale nationale inkomen liggen, en wel omdat de belastingheffing zelf de activiteit ongunstig kan beïnvloeden. Daardoor immers is het mogelijk, dat bij stijging — in welke vorm ook — van de belastingdruk de hoogte van het volksinkomen

zou dalen en er daardoor een bepaald maximum aan belastingopbrengst bestaat. De ervaringen op dit gebied hebben doen zien dat het in vredestijd mogelijk is om in elk geval een vierde tot een derde van het nationale inkomen voor de overheid te reserveren, terwijl men in oorlogstijd, zij het dan niet uitsluitend langs de weg van belastingen, tot nog hogere gedeelten is gekomen. In Nederland bedroeg het totaal van alle belastingen vóór de oorlog, bij een nationaal inkomen van ongeveer 5 milliard gulden, ongeveer een milliard; de som van belastingen en andere gewone inkomsten der overheid ongeveer 1¼ milliard. Over het jaar 1943 bedroeg de totale opbrengst der belastingen 1,6 mld gld.

147. Zien wij thans welke doeleinden gesteld kunnen worden voor de trend- en conjunctuurpolitiek van een land dat *in belangrijke mate op ruilverkeer met het buitenland is aangewezen.* De vrijheid van zo'n land in de keuze van zijn economische ontwikkeling is veel kleiner dan die der hiervoor besproken landen. Met enige overdrijving zou men zelfs kunnen zeggen: een land met belangrijk buitenlands handelsverkeer behoeft er geen eigen conjunctuurpolitiek op na te houden. Als de wereldconjunctuur gestabiliseerd is, dan zal de conjunctuur in zo'n land het eveneens zijn en als de wereldconjunctuur niet gestabiliseerd is, zal zo'n land er toch niet in slagen om zijn eigen conjunctuur te stabiliseren. Iets dergelijks zou men t.a.v. de trendbeweging kunnen stellen: de snelheid der ontwikkeling wordt ook bepaald door de groei van de wereldhuishouding.

Beide uitspraken zijn overdreven en daarom niet zonder gevaar. Zij brengen nl. het gevaar mede, dat in een wereld met louter landen met internationaal verkeer elk land de verantwoordelijkheid voor een ongewenste conjunctuur- en trendbeweging van zich afschuift en men niet geraakt tot een betere economische politiek.

De grootheden die, voor een land met buitenlandse handel, inderdaad vrijwel gegeven zijn, zijn de in buitenlandse valuta uitgedrukte prijzen van zijn in- en uitvoergoederen. De mogelijkheden die, bij een autonome economische politiek van zo'n land, aanwezig zijn tot het regelen van de eigen conjunctuur zijn gelegen in:

(a) het manipuleren van de eigen wisselkoers, waardoor het prijsniveau, in eigen valuta, van de internationale goederen kan worden beïnvloed en

(b) het reguleren van de binnenlandse vraag naar goederen, waardoor een compensatie voor eventuele schommelingen in de buitenlandse vraag kan worden geschapen.

Met name kan men (a) toepassen door in een depressie de koers te laten dalen en daardoor de binnenlandse prijsdaling te verzachten en tevens de uitvoer stimuleren, en (b) toepassen door in een depressie overheidsopdrachten te plaatsen. In perioden van opleving zou dan het tegengestelde moeten geschieden. Naast de valutamanipulatie zou ook de directe regulering van de invoer mogelijk zijn. *Op deze wijze kan er dus van een eigen conjunctuurpolitiek van een land met veel buitenlandse handel toch sprake zijn.* De doeleinden die men daarbij kan nastreven, zijn in principe dezelfde als die van de landen zonder buitenlandse handel; echter is het nu minder zeker dat men ze integraal kan verwezenlijken. Een goed voorbeeld is de politiek van Zweden in de depressie 1931—1935.

Soortgelijke opmerkingen gelden voor de trendpolitiek. Door de valutapolitiek en de politiek der besparingen kan men binnen zekere grenzen de eigen ontwikkelingssnelheid van die der andere landen losmaken; een belangwekkend voorbeeld is de ontwikkeling van Japan na 1931.

Naast de reeds genoemde doeleinden der conjunctuur- en trendpolitiek der geïsoleerde of grote landen moet men echter ongetwijfeld in de kleine landen zekere eisen van *evenwicht in de betalingsbalans* in acht nemen. Deze eisen zijn des te stringenter naarmate het land in kwestie over minder reserves aan internationale betaalmiddelen beschikt; zijn deze laatste geheel afwezig, dan zal in elk geval niet meer in het buitenland gekocht kunnen worden dan het buitenland in dat land koopt. (Duitsland na 1934). Beschikt men daarentegen over goud- of deviezenvoorraden, dan kan men zich, terwille van de stabiliteit van de conjunctuur, in depressietijd een invoer, groter dan de uitvoer (beide genomen in de ruimste zin) voor enige tijd veroorloven. In de periode van goede conjunctuur zal men, om deze depressiepolitiek ook in de toekomst mogelijk te maken, dan zekere reserves van deviezen of goud moeten opbouwen. Zo is dus de conjunctuurpolitieke doelstelling enigszins gebonden aan de eisen van evenwicht in de betalingsbalans.

Hetzelfde geldt van de trendontwikkeling. Met name de trendontwikkeling in de prijzen kan nauwelijks met die van de buiten-

wereld verschillen, wil men niet een steeds verder gaande appreciatie of — wat erger is en meer voor de hand ligt — depreciatie van de eigen valuta noodzakelijk maken. Ook de ontwikkeling van de uitvoer en daardoor van de invoer is aan internationale grenzen gebonden. In de vaststelling van het percentage van het nationale inkomen dat bespaard wordt kan men zich echter in meer opzichten losmaken van het buitenland, vooral wanneer men van staatswege in de kapitaalmarkt zou willen ingrijpen. Zou men dit laatste niet wensen, dan is ook hier een zekere binding weer onvermijdelijk; de rentestand zal zich eveneens parallel met het buitenland moeten bewegen, en zelfs de hoogte der belastingen kan zich van die in het buitenland niet al te zeer verwijderen, althans naar de bovenzijde wegens de mogelijkheid van kapitaalvlucht. Slechts een land met een rigoureuze „deviezencontrôle" (Duitsland na 1933) zal zich aan deze moeilijkheid kunnen onttrekken.

148. Een veel gekozen formulering van het doel der conjunctuurpolitiek is die van het *„monetair evenwicht"*, waarvan een der definities is, dat in zo'n toestand door alle huishoudingen tezamen per tijdseenheid evenveel wordt uitgegeven als er wordt ontvangen. M.a.w. er heeft, in totaal, geen oppotting, positieve of negatieve, plaats. Iets meer plastisch uitgedrukt: er heeft doorstroming van alle inkomens plaats. Men wil van een dergelijke toestand ook nogal eens zeggen, dat dan de evenwichtsverstoringen zijn uitgeschakeld die van de geldzijde komen, met name de verstoringen die optreden door de zgn. „halve ruiltransacties". Een halve ruiltransactie is er een, waarbij wel goederen worden omgezet in geld, doch dit geld daarna niet weer in goederen. Dit in tegenstelling tot wat er geschiedt volgens de vergelijkingen der theoretische economie, o.a. die van Walras, waarbij steeds een ruil in natura plaats vindt, een van goederen tegen goederen. Men zegt dan wel, dat het doel van de conjunctuurpolitiek moet zijn de benadering van de toestand die door deze vergelijkingen wordt uitgebeeld.

Deze doelstellingen dient men met enig zout te aanvaarden. In de eerste plaats is er niets tegen, wanneer er in zoverre geen monetair evenwicht is, dat de geldhoeveelheid geleidelijk wordt vergroot. Het is integendeel gewenst dat de geldcirculatie zich uitbreidt, naarmate de omvang van de omzetten zich uitbreidt. Alles komt echter aan op

de geleidelijkheid; gewenst is, zoals wij in § 143 reeds uiteenzetten, een toeneming met enkele procenten 's jaars, in overeenstemming met de toeneming der bevolking en van de productiviteit.

In de tweede plaats is de wens, de toestand van het vergelijkingenstelsel van Walras te benaderen, in zoverre een onmogelijke wens, als daarin niet tot uitdrukking komen allerlei technische en institutionele momenten die voor de werkelijkheid van grote betekenis zijn, zoals het feit dat een aantal goederen een bepaalde levensduur heeft, het feit dat de productie tijd kost en vele andere omstandigheden. Overigens kan worden toegegeven dat in 't algemeen de afwijkingen van de evenwichtstoestand als gevolg van monetaire factoren wel de belangrijkste zijn en dat daarom de genoemde doelstelling in eerste benadering kan worden aanvaard.

149. Kan het in de vorige paragrafen beschreven doel bereikt worden? Een eerste voorwaarde daartoe is, dat er geen logische of technische tegenstrijdigheden in steken. Een logische tegenstrijdigheid zou bv. aanwezig zijn, wanneer was aangenomen dat het totale inkomen groter zou zijn dan de som van alle inkomens of iets dergelijks. Dit is echter niet het geval. Een technische tegenstrijdigheid zou hierin kunnen bestaan, dat wij een verband tussen productie en werkgelegenheid zouden hebben aangenomen dat niet in overeenstemming is met de productiefunctie. Ook voor dergelijke tegenstrijdigheden hebben wij ons weten te behoeden.

Er zijn echter nog meer voorwaarden die vervuld zouden moeten zijn, opdat een ontwikkeling zonder conjunctuurcomponent zich kan voordoen. Zoals wij in hoofdstuk XVI hebben gezien, zijn de bewegingen van de volkshuishouding het gevolg van (a) bepaalde wijzigingen in de data („storingen") en (b) de reactie daarop van het economisch mechanisme.

Vele van de storingen kunnen niet vermeden worden; men denke aan veranderingen in de oogstopbrengsten, oorlogen en andere rampen, stakingen e.d. Daaruit volgt dat een *volkomen stabilisatie van de conjunctuurbewegingen onmogelijk is*. Het maakt echter zeer veel uit of de volkshuishouding de aldus ontstane bewegingen door cumulatieve reacties tot grote evenwichtsverstoringen laat worden, dan wel met een onmiddellijk naar het evenwicht teruglopende reactie antwoordt. Het hangt af van de verschillende relaties tussen de

economische grootheden, die de zojuist bedoelde reacties weergeven, of een beweging met geringe demping en lange periode — en daardoor grote amplitude — ontstaat dan wel een beweging met sterke demping en korte periode, waardoor zij spoedig geheel is uitgewerkt en weinig schade heeft veroorzaakt. Wij hebben deze samenhang tussen de „elementaire relaties" en de vorm der economische bewegingen in hoofdstuk XIII, in het bijzonder in de §§ 102—105, besproken en het is van de daarin besloten wetenschap dat wij thans gebruik moeten maken.

Opdat een zo stabiel mogelijke ontwikkeling ontstaat, moeten daarom een of meer der tussen de economische grootheden bestaande relaties worden gewijzigd, zoals wij reeds in het vorige hoofdstuk bespraken. De investeringen zullen op andere wijze moeten reageren op de schommelingen in het nationale inkomen, of de loonvoet op een andere wijze reageren op de veranderingen in de werkgelegenheid en de prijzen enz. Als bijzonder geval kan een dergelijke wijziging van reacties betekenen dat een der grootheden gestabiliseerd wordt. Bepaalde vormen van economische politiek bestaan gewoonlijk uit de wijziging van één zo'n relatie of eventueel uit de stabilisatie van één grootheid. Of dit reeds een algehele stabilisatie tot gevolg zal hebben, is daarmee nog niet gezegd. Dat moet worden berekend op de wijze, in §§ 102—105 behandeld en is in het algemeen geen eenvoudige zaak; vooral niet wanneer men met een ingewikkeld stel relaties te maken heeft. Bij eenvoudiger stelsels, bv. wanneer men zich, zoals in § 102, tot de allerbelangrijkste interrelaties beperkt, kan men door redenering het doel wel bereiken of ten dele bereiken. De relaties die door de beschouwde vorm van economische politiek niet worden veranderd — d.z. degene die de „nog vrij gebleven" reacties weergeven — moeten, zo zou men het ook kunnen uitdrukken, geen roet in 't eten gooien en de pogingen tot stabilisatie niet doorkruisen. Wij zullen in het volgende eerst van de afzonderlijke vormen van economische politiek trachten vast te stellen, hoe zij de economische bewegingen veranderen. In een slothoofdstuk (XXIII) bespreken wij dan nog de vraag, in hoeverre combinatie van enkelvoudige vormen van economische politiek gewenst is om het gestelde doel zo goed mogelijk te benaderen.